

Олена Дацюк,
завідувачка н/д відділу
«Історія фортифікації»
НІАМ «Київська фортеця»

ІДЕЇ ШАСЛУ ДЕ ЛОБА В ПРОЄКТАХ КИЇВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

У статті розглядаються інженерні досягнення французького військового інженера Франсуа Шаслу-Лоба, який відіграв ключову роль у розвитку фортифікаційної архітектури кінця XVIII – початку XIX століть. Проаналізовано його вплив на побудову оборонних споруд Франції, на будівництво фортець у Єгипті та Італії, а також вплив його ідей на модернізацію Київської фортеці.

Ключові слова: Шаслу-Лоба, Київська фортеця, укріплення в Єгипті наполеонівська доба, фортеця Александрія.

Постановка проблеми в статті полягає в дослідженні впливу діяльності французького військового інженера Шаслу-Лоба на розвиток фортифікаційної архітектури не тільки у Франції, але й за її межами, включаючи фортифікацію Києва. У контексті модернізації Київської фортеці, питання полягає у визначенні міри, в якій ідеї Шаслу-Лоба, зокрема його поєднання полігональної та бастионної системи оборони, використання казематованих редюїтів, випускних арок та ін. вплинули на проєкти укріплень XIX століття в Києві.

Основною задачею дослідження є пошук і ознайомлення наукової спільноти з інформацією, яка підтверджує вплив французької фортифікаційної архітектури на заходи з модернізації Київської фортеці в XIX столітті, а також оцінка новаторських підходів Шаслу до проєктування оборонних споруд, які втілювалися в різних фортецях Європи та Єгипту.

В XIX ст. з'явилися перші військові історики та теоретики, що приділяли увагу розвитку європейських фортифікацій, зокрема внеску французьких інженерів-фортифікаторів. Одним з таких істориків був Йоганн фон Цастров. Роботи Цастрова часто висвітлювали модернізацію фортифікаційних систем у відповідності до принципів Монталамбера та Шаслу, наприклад, така його праця як «Руководство к познанию замечательнейших систем и способов укреплений, извлеченное из лучших источников и объясненное 18 чертежами» (1834). В той же період дослідженнями внеску Шаслу в наполеонівську військову архітектуру займався Генріх Жоміні – швейцарський військовий письменник, один із найбільших військових теоретиків XIX століття в своїх роботах «Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution, de 1792 à 1801», «Vie politique et militaire de Napoléon, racontée par lui-même au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric (1827)».

Є декілька сучасних досліджень, присвячених впливу наполеонівських війн на влаштування фортифікаційних споруд. Видатними експертами у цій галузі є Бруно Колсон та Олександр Мікаберідзе, які ретельно дослідили облогу війну та військову інженерію епохи Наполеона (Colson, Mikaberidze 2023). На тему фортифікацій французів в Єгипті звернув увагу Стефан Прадінес, в своїй статті «Architecture militaire française au Caire, de 1798 à 1801» (2014).

Українських дослідників теми впливу ідей французьких інженерів на європейські фортифікації, зокрема на українські оборонні системи, в тому числі Київську фортецю, не виявлено.

Метою статті є аналіз та висвітлення впливу французького військового інженера Франсуа Шаслу-Лоба на розвиток фортифікаційних систем у Європі, зокрема в контексті українських фортифікацій на прикладі Київської фортеці. Дослідження зосереджується на оцінці методів і технологій, які застосовували представники французької інженерної школи, а також на їхньому впливі на європейські оборонні споруди першої половини XIX століття.

В статті мова піде про Шаслу-Лоба (Chasseloup-Laubat) – французького військового інженера та адміністратора, який грав важливу роль у розвитку військової інженерної справи у Франції за часів Наполеона. Проєкти Шаслу мали великий вплив на військову інженерію не тільки у Франції, але й за її межами, включаючи Київську фортецю. Хоча Київська фортеця почала будуватися ще до часів Наполеона, але в першій половині XIX століття була проведена її модернізація, що відбувалася під впливом західноєвропейських зразків, зокрема робіт Шаслу. Його ідеї щодо зміцнення і перебудови фортифікаційних споруд знайшли відображення й в Київській фортеці.

Французький військовий інженер Шаслу-Лоба почав службу у 1770 р. в королівському артилерійському корпусі й пройшов шлях від сублейтенанта до командувача інженерних військ

Великої армії Наполеона. Він брав активну участь у низці кампаній і відзначився в облогових роботах при завойовуванні французькими військами таких фортець-міст як Данциг, Штральзунд та Кольберг. Шасслу-Лоба також був призначений інспектором фортифікацій та відігравав важливу роль у будівництві оборонних споруд, що вплинуло на розвиток фортифікаційної архітектури.

Під час походу Наполеона на Росію Шасслу займався інженерним забезпеченням битв, зокрема під Смоленськом, що закріпило за ним репутацію одного з найкращих інженерів Франції. (François Chasseloup-Laubat (John, R. E. 1997. p. 267).

Що до збудованих фортець, то необхідно зазначити, що другим золотим періодом фортифікації у Франції після Вобана, вважають двадцять років наполеонівських воєн, з 1796 по 1814 р. (Pradines, S. 2014). В цей період при зведенні фортифікаційних споруд починають активно використовувати методи Монталамбера, що полягали у застосовуванні полігональної, або капонірної системи та системи казематованих берегових фортифікацій з кількома ярусами гармат (Engels, F 1858).

Разом з тим, Шасслу повністю не відкидає використання бастионного фронту, як Монталамбер, він вигідно поєднує бастионний та полігональний фронти. Головним інженерним здобутком Шасслу вважається фортеця Алессандрія (Alessandria) (рис. 1), розташована на місці злиття річок Борміда і Танаро, яка була захоплена військами Наполеона одразу після битви при Маренго, і на той час складалася зі старовинної цитаделі на лівому березі Танаро та міста на протилежному березі, оточеного бастионами. Наполеон, щоб убезпечити володіння Італією, вирішив заснувати за Альпами велике депо – місце, котре могло служити базою для наступальних операцій його армій. Вигідне положення Алессандрії та можливості місцевості дозволили перетворити цю фортецю на те, що можна назвати укріпленим табором, оскільки по завершенню будівництва в ньому можна було вмістити численну армію.

Завдання підготовки проектів для виконання робіт було довірено генералу Шасслу де Лоба. По завершенню будівництва цитадель стала однією з найкращих фортець Італії на період XIX століття і складалася із бастионних фронтів з відступними фланками, рavelінами та контргардами, з прикритим шляхом та широкими, хоч і не глибокими сухими ровами. У фортеці були добре обладнані казематовані приміщення для гарнізону та достатньо різних боєприпасів та провіанту. На протилежному березі річки Танаро також була збудована бастионна фортеця меншого розміру, що слугувала плацдармом. Цей плацдарм мав стати додатковим простором для маневрів і контратак та буферною зоною між фортецею і противником, що дозволило б захисникам вести обстріл ворога з безпечної відстані та перешкоджати його наближенню до основних укріплень. (Сьтин, 2014. С. 314-316).

Це приклад нової оборонної системи, що розглядається як цілісне функціонування міста та цитаделі. Цей принцип стане характерним для всіх фортець XIX століття.

Зокрема не можна не згадати французькі укріплення, побудовані в Єгипті, що є одночасно кульмінацією інженерних вишукувань та військового досвіду, розвинутих у другій половині XVIII століття. Фортифікаційні споруди Каїра виняткові, тому що вони не походять з архітектурної спадщини Стародавнього світу. Фортифікаційні споруди Каїра є втіленням так званої «наполеонівської» військової архітектури”.

Зіткнувшись із постійною загрозою з боку англійського флоту, Наполеон Бонапарт вимагав будівництва берегової оборони, яка мала об'єднати в одній споруді порохіві й продовольчі склади та приміщення для стрільців. Центральний фортифікаційний комітет запропонував імператору проект комплексу башт і редутив. Це були невеликі споруди стандартної конструкції, які можна було б недорого побудувати від одного кінця імперії до іншого, для контролю за узбережжям та кордонами Імперії.

В середині кожної вежі розміщувались казематовані приміщення. Споруда мала бомбозахисне склепіння та була оточена ровом зі звідним мостом. Башта висотою приблизно 9 м складалася з трьох рівнів, у підвалі розміщувалися цистерни з водою та харчові склади. Перший поверх відводився для розміщення гарнізону та артилерії. Башти розташовувалися приблизно через кожні 500 м, для забезпечення вогневої підтримки. Увінчання цих башт прикрашено машикулями.

Башти, як правило, використовували для берегової оборони – менша за редути башта, в основному, використовувалась для спостереження за французьким узбережжям, але її вогневу міць можна порівняти зі зменшеною версією берегової батареї (Pradines, S. 2014).

Таким чином, в 1801 р. навколо Каїра французи збудували близько десяти укріплень різного типу, що іменувалися фортами та баштами.

Найстаріші та найважливіші укріплення розташовані по сторонах світу: на півночі – башта Камін, на півдні – форт Мірер, на сході – форт Дюпої та на заході – форт Інституту (Pradines, S. 2014).

Форт Камін (Camin) (1798–1799) за типом влаштування є баштою (рис. 2). Навколо чотириповерхової башти розташовано рів та дерев'яний частокіл. Перший та четвертий поверхи призначалися для рушничної оборони, другий – гарматної, третій поверх був виключно оглядовий, з розташованим довкола стіни башти балконом.

Форт Дюпої (Dupuy) (1798–1799) призначався для ведення вогню на двох рівнях: високий ярус – на фасах та в центрі, низький – фланки та горжа. Високий ярус включає башту та стіни у вигляді п'ятикутника. В'їзд до форту був під захистом нижнього ярусу форту, виконаного у вигляді бастей на лівому фланзі.

Форт Інституту (l'Institut) (1799–1801) складався із гласису ортогональної форми за яким йшов рів (рис. 3). В центрі знаходилась велика п'ятикутна кам'яна казематована споруда, на лівому фасі якої розташовувалась чотириповерхова оборонна башта. Другий поверх башти був обладнаний гарматними амбразурами, перший, третій та четвертий – рушничними бійницями. З башти мав вестися фланговий та фронтальний вогонь, зокрема для захисту в'їзного вузла форту. Башта з'єднувалась з великою двоповерховою оборонною спорудою, всередині якої знаходилося по вісім бойових казематів на кожному поверсі. Над другим поверхом були надбудовані житлові дерев'яні бараки, що не заважали бойовим позиціям.

Колишня цитадель Куейтбей (Quaitbay) під час захоплення французами 19 липня 1799 р., вже була у напівзруйнованому стані, всього за кілька днів до битви при Абукірі, почалося її поспішне відновлення. Згодом захоплений форт був реконструйований більш капітально та перейменований на Форт Жюльєн на честь Томаса Проспера Жулієна. Навколо наявного укріплення була побудована триповерхова кам'яна споруда з казематованими приміщеннями для розміщення гармат у вигляді п'ятикутника. Для фронтального та фланкувального вогню на кутах укріплення знаходились напівбашти.

Під час фортифікаційних робіт лейтенантом П'єром-Франсуа Бушаром було зроблено відкриття світового значення – в стінах колишньої цитаделі було знайдено Розеттський камінь¹.

У березні 1801 р. форт Жульєн був захоплений англо-турецькими військами в результаті дводенного обстрілу. Під час облоги форту було зруйновано південно-західний бастіон форту.

Форт Жульєн був відновлений у 1980-х рр. і офіційно знову відкритий у 1985 р. президентом Єгипту Хосні Мубараком (Starforts.com.)

Схожість планування башт знаходимо й серед нереалізованих проєктів Києво-Печерської фортеці. Одним з таких прикладів є проєкт оборонної башти, пристосованої для утримання 700 осіб арештантів цивільного відомства, 1837 р. (рис. 4). В плані споруда двоповерхова, має двадцять два каземати на кожному поверсі з рушничними бійницями та гарматними амбразурами. З двох сторін башти прибудовані бічні двоповерхові капоніри, на кожному поверсі капоніра в плані показано по сім рушничних бійниць. (РГВИА. Ф. 349, оп. 18).

Також планували побудувати башту для обстрілювання дороги, що вела до Цитаделі, 1837 р. (ЦДІАК України, ф. 1434, оп. 1). Вона мала бути з прибудованими напівкапонірами для рушничної оборони аналогічно до французьких башт, за допомогою яких можна було вести фланкувальний вогонь. Також в башті планували розмістити ув'язнених.

В результаті при будівництві нової Києво-Печерської фортеці були збудовані на висотах башти та казарми з прибудованими крилами та капонірами для ведення фланкувального вогню, серед них: Башти №№ 5, 6, Арсенальні майстерні, Північна напівбашта Госпітального укріплення,

Також існує ще один нереалізований план споруди Київської фортеці – план башти для розміщення головного резервуара з водою датованого 1833 р. (рис. 6). (РГВИА. Ф. 349, оп. 18), але дана башта є скоріше прикладом середньовічної фортифікації, ніж наслідують башт, побудованих французами в XVIII столітті. Це пов'язано з тим, що вона мала розміщуватися відокремленою від інших фортифікацій міста і була в плані кругла, без гострих кутів або фланків. Це обмежувало як обстріл, що міг вестись з самої башти попереду неї, так і обмежувало можливості для забезпечення перехресного вогню або захисту сусідніх частин укріплень, що відносить башту до давно застарілого типу фортифікацій.

Також необхідно згадати про таку новаторську для свого часу ідею Шасслу, як казематований редюїт, в бічних фасах якого влаштовувались гарматні каземати, що призначалися для перехресного обстрілювання підступів до висхідних частин головного укріплення. Приклад такого

1 Розеттський камінь – це стела з гранодіориту, на якій викарбувані три версії указу, виданого в 196 р. до н. е. за часів єгипетської династії Птолемей від імені царя Птолемея V Епіфана. Верхній і середній тексти написані відповідно давньоєгипетською мовою ієрогліфічним та демотичним письмом відповідно, а нижній – давньогрецькою. Указ має лише незначні відмінності між трьома версіями, що робить Розеттський камінь ключем до розшифровки єгипетських писемних пам'яток.

розташування можна знайти в нереалізованому проєкті по Київській фортеці за 1869 р., розробленому Е. Тотлебенем (рис. 7) (ЦДІА України. Ф. 1434, оп. 1). На плані показаний казематований редюїт, на правому та лівому флангах якого знаходяться напівкапоніри з випускними арками. Ці арки призначалися для захисту амбразурної стіни від прямого влучання снарядів. Також капонір з випускними арками розташований в передовому укріпленні.

Таким чином, діяльність Франсуа Шасслу-Лоба змінила підхід до проектування фортифікаційних споруд, вдосконаливши їх захист за допомогою комбінації бастионної та полігональної оборонних систем, з влаштуванням великої кількості артилерійських казематів у баштах, що дозволило створити більш ефективні укріплення, як, наприклад, форти та башти в Каїрі, що мали важливе стратегічне значення для французької армії.

Діяльність Шасслу-Лоба під час наполеонівських війн не лише залишила значний слід у військовій архітектурі Франції, а й вплинула на будову фортифікаційних укріплень в інших частинах Європи, зокрема в Києві.

Його ідеї стали основою для модернізації Київської фортеці у ХІХ столітті, що підтверджено нереалізованими планами споруд фортеці, зокрема роботами Е. Тотлебена.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

РГВИА. Ф. 349, оп. 18.

ЦДІАК України Ф. 1434, оп.1.

Военная энциклопедия (Сытин, 1911–1915). СПб. : Т-во И.Д. Сытина, 1914. 360 с.

Цастров А. фон. 1834. Руководство к познанию замечательнейших систем и способов укреплений, извлеченное из лучших источников и объясненное 18 чертежами. Санкт-Петербург: Типография Отдельного корпуса внутренней стражи.

Colson, B., Mikaberidze, A. 2023. *The Cambridge History of the Napoleonic Wars*. Cambridge: Cambridge University Press.

Elting, J. R. 1997. *Swords Around A Throne: Napoleon's Grande Armée*. USA: Da Capo Press.

Pradines S. *Architecture militaire française au Caire, de 1798 à 1801*. *OpenEdition Journals*.

URL: <https://journals.openedition.org/anisl/1842?lang=en>

(date of access: 17.10.2024).

Starforts.com. URL: <http://www.starforts.com/julien.html>

(date of access: 07.10.2024)

Jomini, H. 1839. «Histoire critique et militaire des guerres de la Révolution, de 1792 à 1801». Brussels: J. B. Petit.

Jomini, H. 2018. «Vie politique et militaire de Napoléon, racontée par lui-même au tribunal de César, d'Alexandre et de Frédéric (1827)» (Classic Reprint). London: Forgotten Books.

Olena Datsiuk,
Head of Scientific and Research
Department «History of Fortification»
National Historical and Architectural
Museum «Kyiv Fortress»

CHASSELOUP-LAUBAT'S IDEAS IN THE DESIGNS OF THE KYIV FORTRESS

The article considers engineering achievements of the French military engineer Chasseloup-Laubat, which provided a major influence on the development of fortification architecture of the late XVII – early XVIII centuries. His influence on the construction of defensive structures in France, on the construction of fortresses in Egypt and Italy, as well as the influence of his ideas on the modernization of the Kyiv fortress are analyzed.

Key words: Chasseloup-Laubat, Kyiv fortress, fortifications in Egypt during the Napoleonic era, Alessandria.

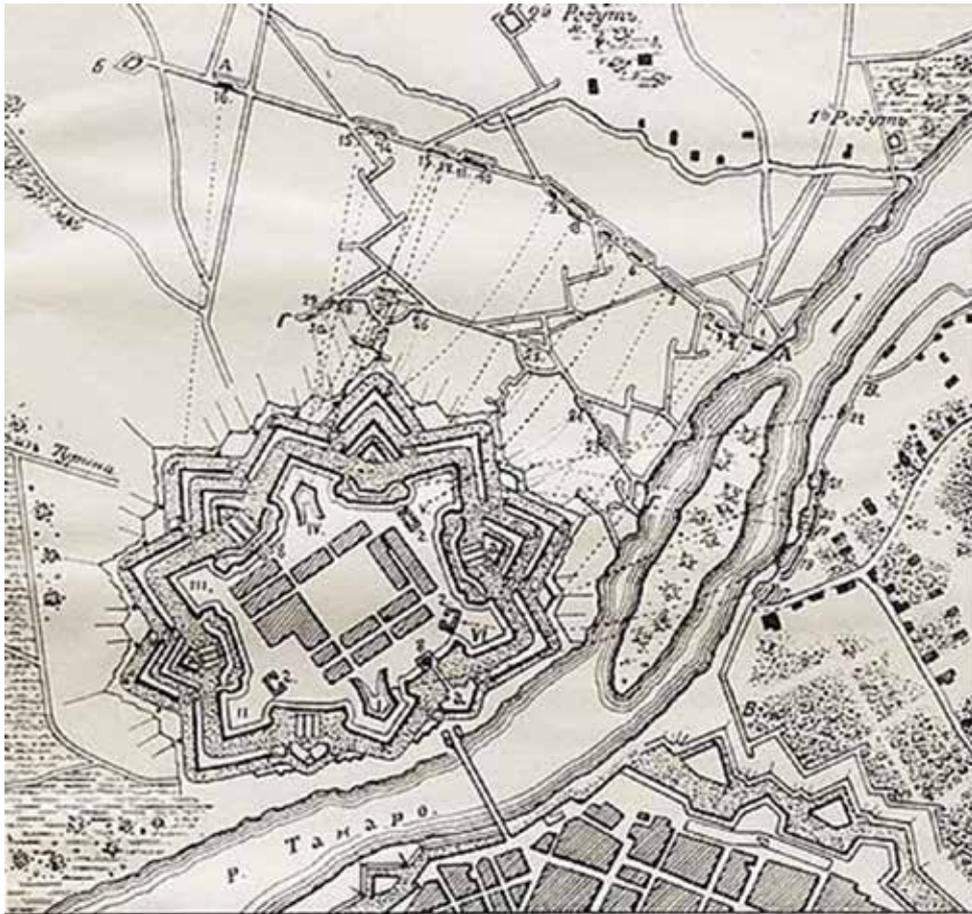

Рис. 1. План фортеці Алессандрія, Італія

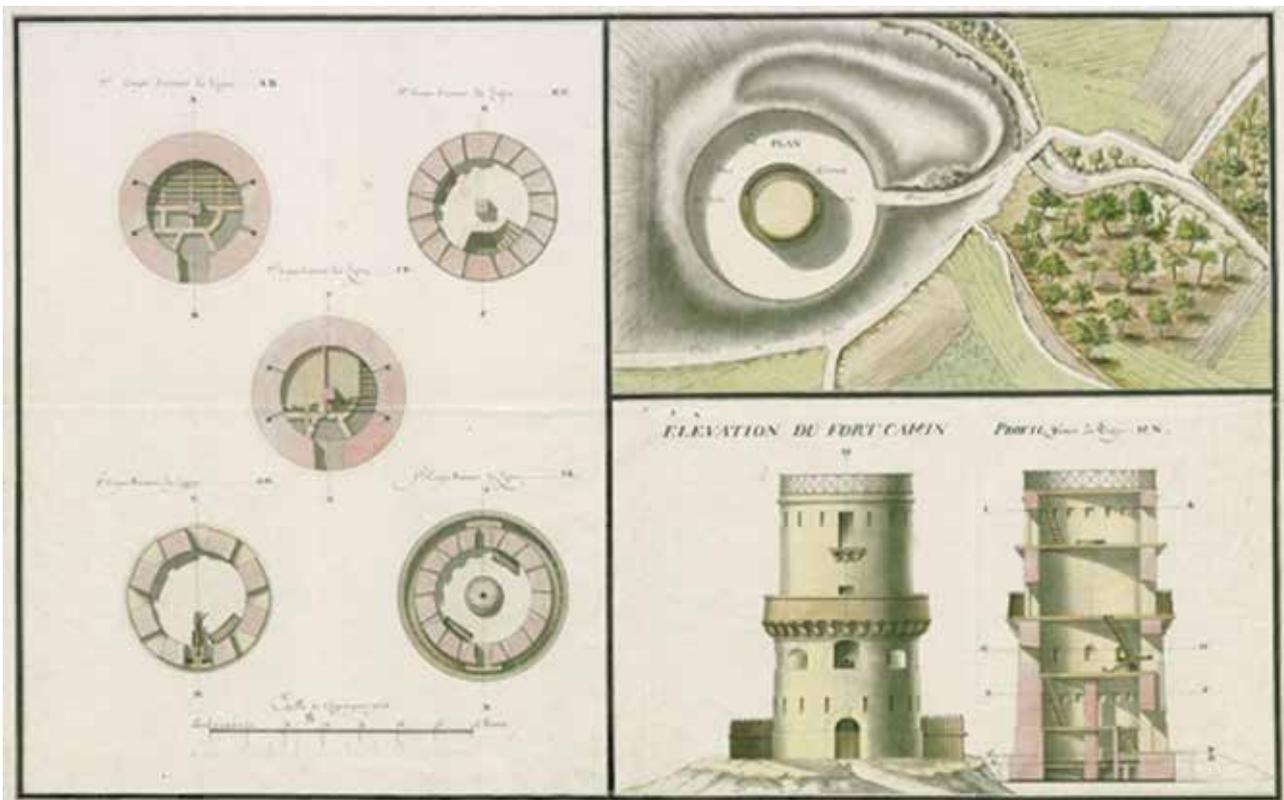

Рис. 2. План форту Камін, Каїр, Єгипет

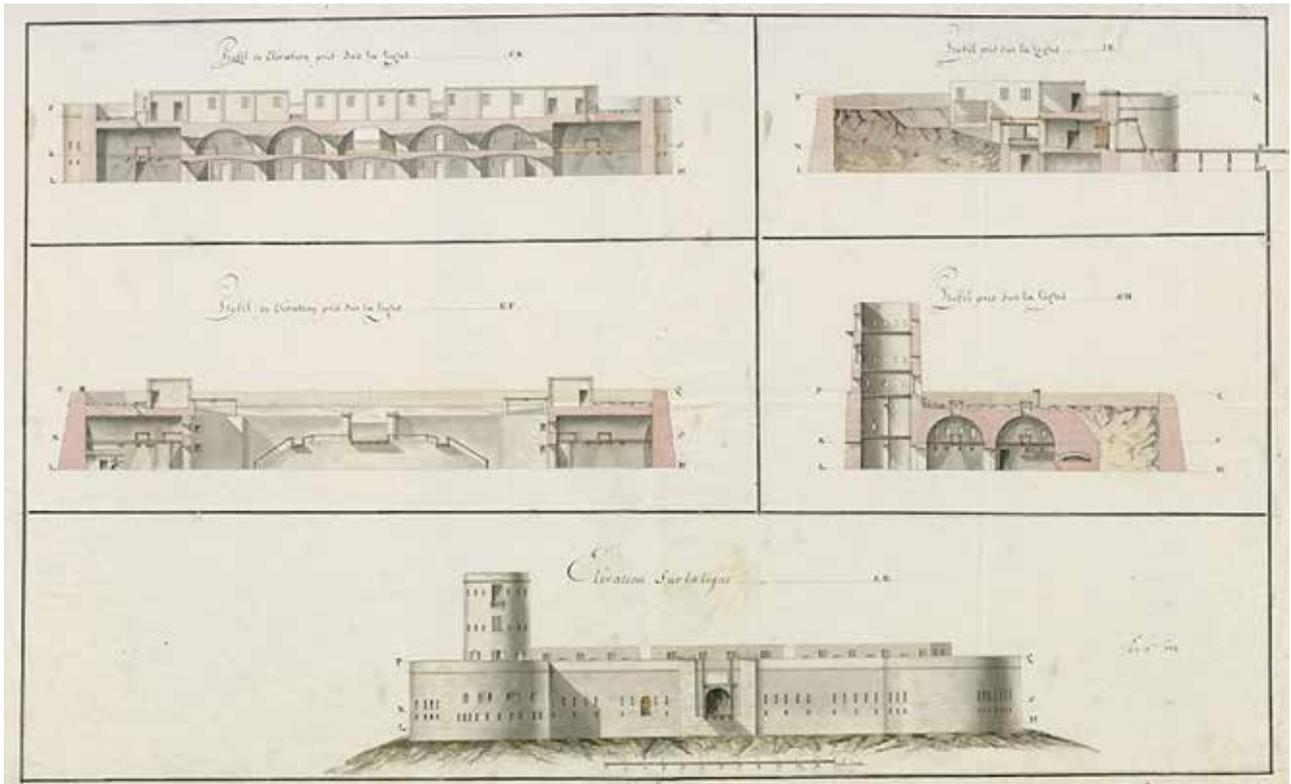

Рис. 3. План форту Інститут (l'Institut), Каїр, Єгипет

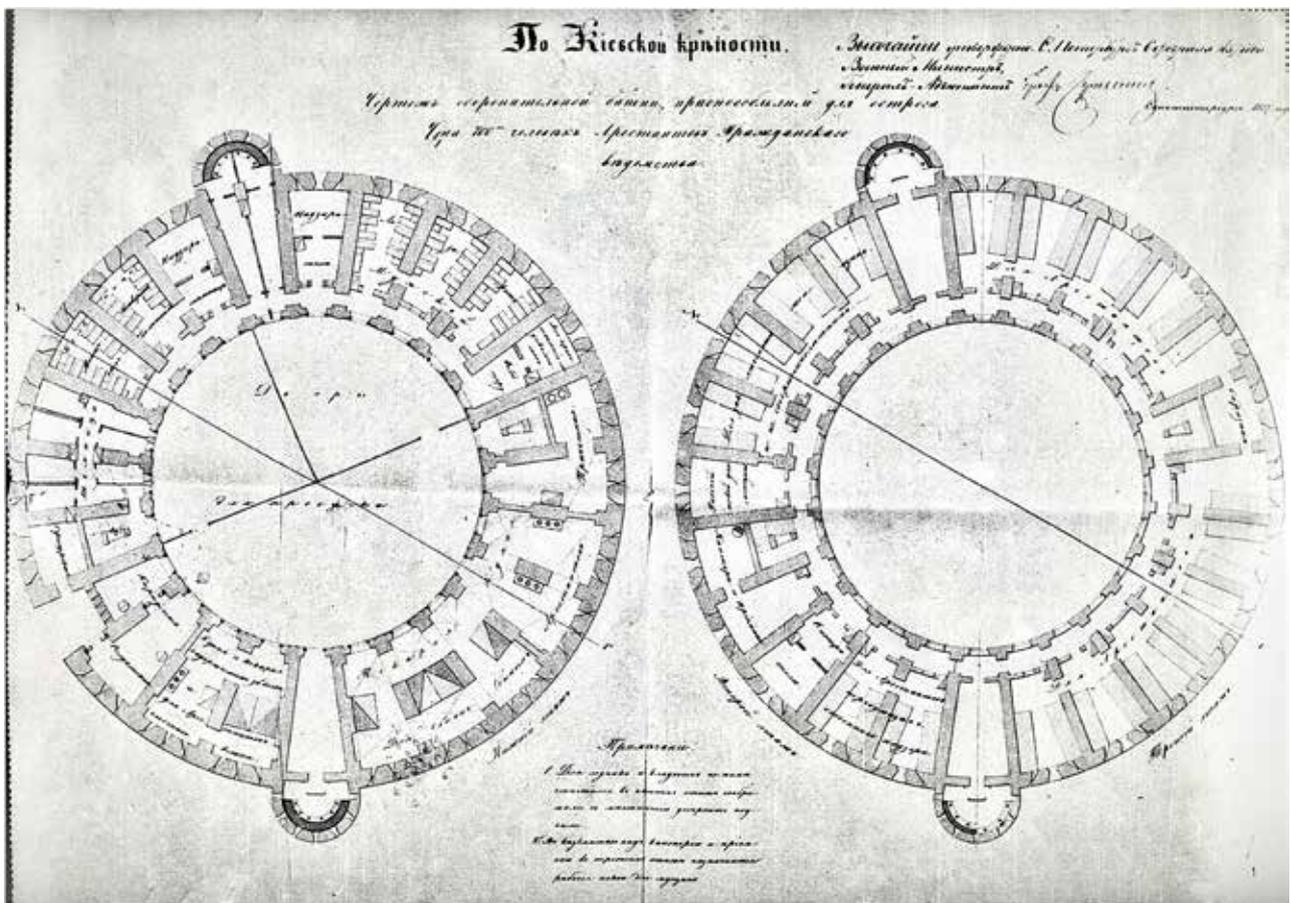

Рис. 4. План Башти для утримання 700 осіб арештантів цивільного відомства. Київська фортеця

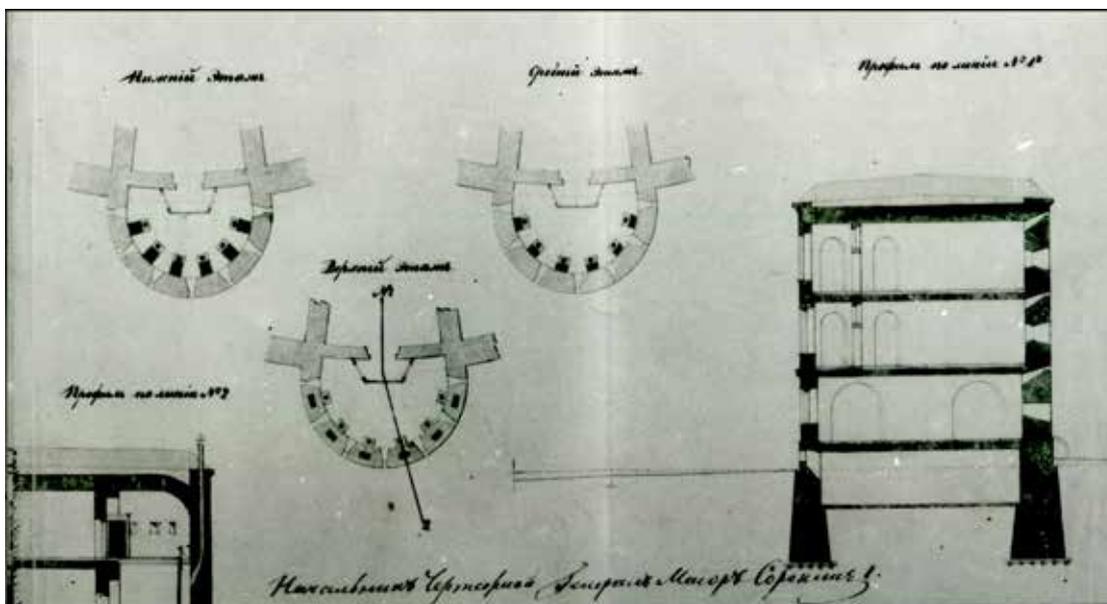
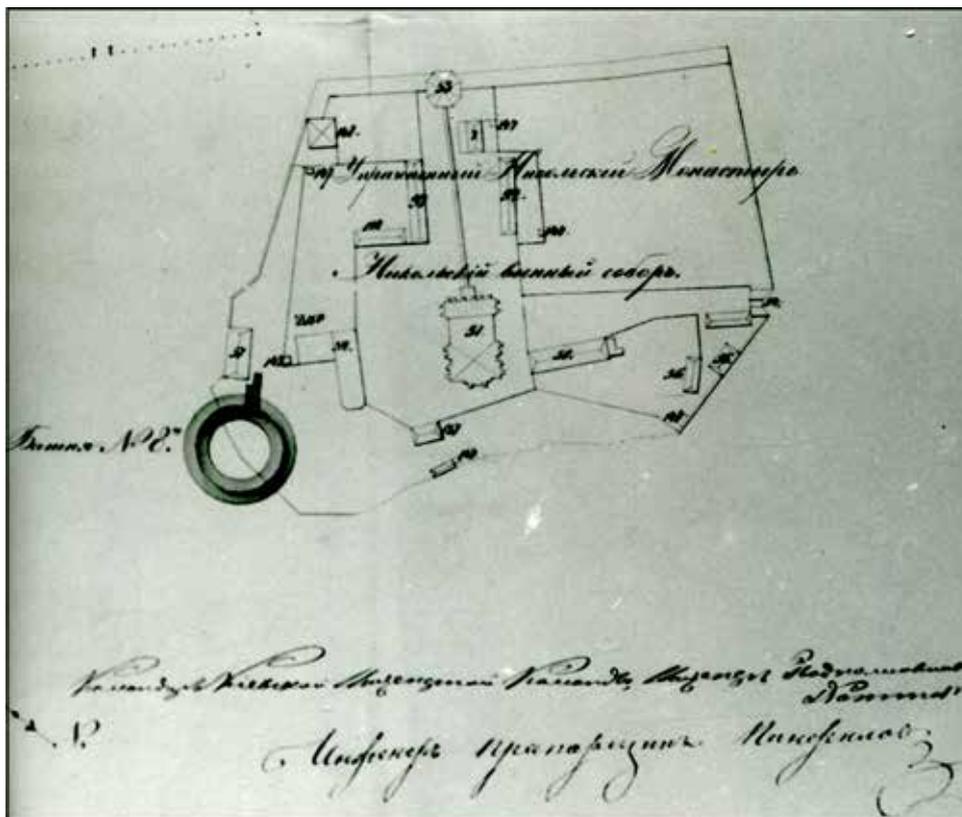

Рис. 5. План Бастии № 8 Київської фортеці

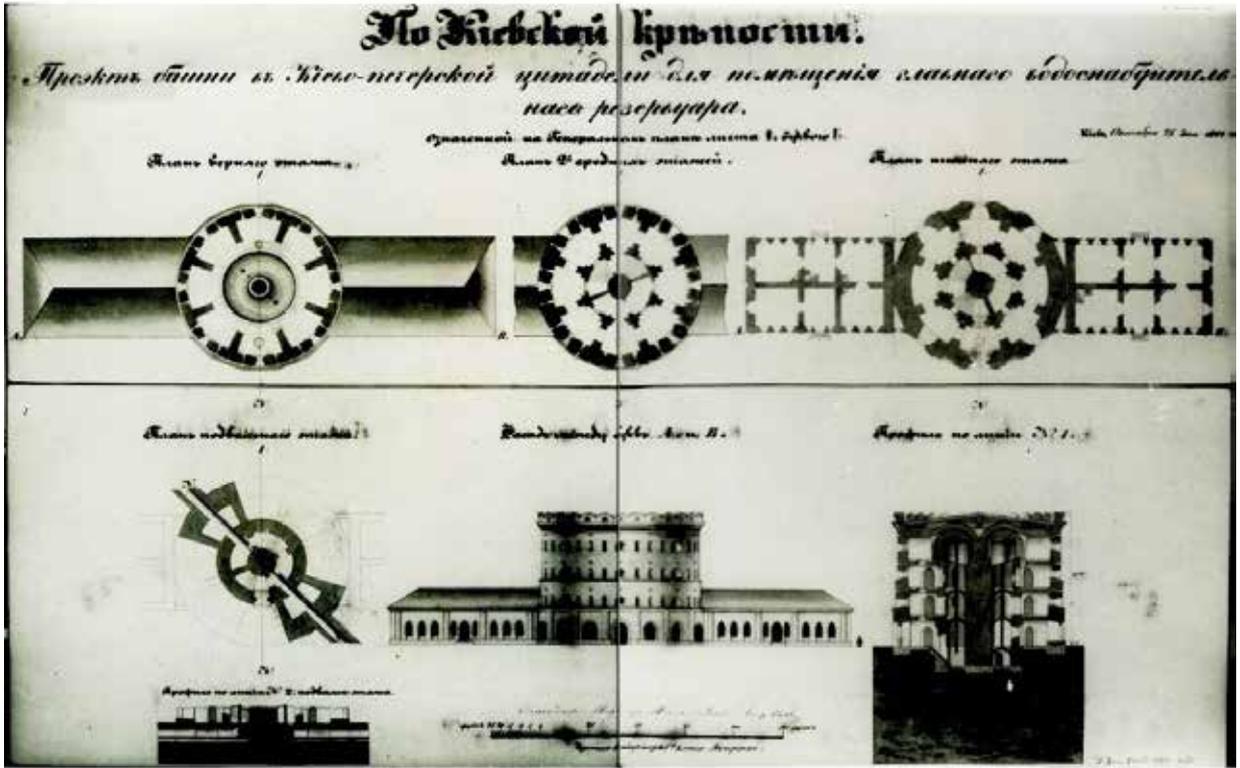

Рис. 6. План башни для розміщення головного резервуара з водою. Київська фортеця

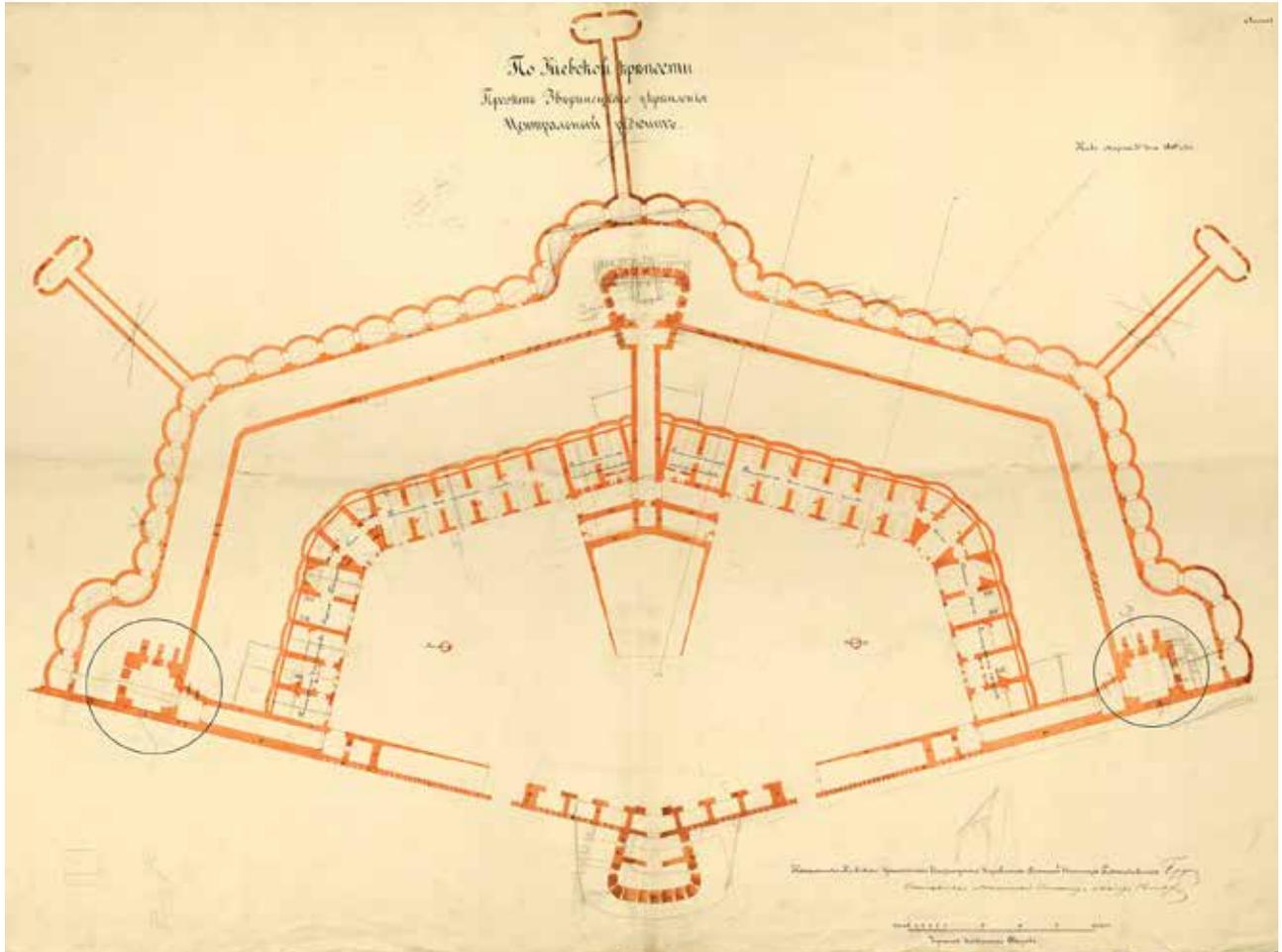

Рис. 7. Редюїт Звиринецького укріплення 1869 р. Київська фортеця